

Etnoszemiotika és kommunikáció

Imre Gráfik: *Signs in Culture and Tradition*.
Szombathely: Savaria University Press, 1998. 259 p.

Tetszetős formájú kis könyvben jelentette meg a Savaria University Press Gráfik Imre szemiotikai tanulmányait. Az írások egy része 1975 és 1997 között Magyarországon vagy külföldön már megjelent, de találhat az olvasó a kötetben néhány első közlést is. A kötet egy elméleti jellegű bevezető tanulmánnyal indul – *Non-verbal communication of folk culture* –, amelyben a szerző széles, de meglehetősen általános áttekintést ad arról, hogy az úgynevezett nem verbális jelek, illetve kommunikáció milyen szerepet tölt(ött) be a népi kultúrában. Noha a példák, illetve az argumentáció meggyőző, a szerző adós marad a talán legfontosabb kérdés megválaszolásával: van-e bármiféle elméleti különbség a népi, illetve a „nem-népi” kultúra etnoszemiotikai vizsgálatában? Másként fogalmazva, mi az elméleti különbség az etnoszemiotika, illetve általánosabb értelemben a kultúra szemiotikája között? Az alapos és jól tájékoztató elméleti tanulmányt követően Gráfik Imre három nagyobb tematikus egységbe csoportosítja írásait, amelyek bár különböző témákkal foglalkoznak, de lényegében mindegyik az „anyagi kultúra” valamely részterületét vizsgálja.

Az első rész – *Sign in Place of Word* – teljes egészében a tulajdonjegyek szemiotikai elemzésével foglalkozik. A második részben – *The Meanings of Place* – a térhasználat, illetve a népi építészet szemiotikai szempontú elemzéseivel találkozhat az olvasó. Végül az utolsó tematikus egység – *The Message of the Objects* – a tárgyak és az anyagi kultúra szemiotikájával kapcsolatos tanulmányokat tartalmaz. Aki ismeri Gráfik Imre eddigi munkásságát, illetve tanulmányait, a könyv olvastán nem fog különösebben meglepődni. Az írásokat ugyanis a Gráfikot korábban is jellemző alaposág, kiterjedt etnográfiai ismeretek, a részletek iránti érdeklődés, illetve az a törekvés jellemzi, amely a hagyományos néprajz által termelt empirikus tudást a modern társadalomtudományok módszerével igyekszik elemezni. Ezen a ponton külön alá kell húzni azt az elméleti és módszertani józanságot, amelyről Gráfik írásai tanúságot tesznek. Határozottan kerüli el ugyanis a szerző azokat a csapdákat, amelyek a szemiotikai elemzést, a jelek és jelrendszerek kutatását dilettáns szimbólumkutatásokká változtatják. Gráfik megmaradt a társadalmi valóság konkrét területeinél, s ebből következően a jeleket és szimbólumokat is társadalmi produktumoknak tekinti. Bevezető tanulmány végén egyértelműen fogalmazza meg saját alapállását, amikor arra szólít fel, hogy a jeleket a mindennapi élet keretein belül kell tanulmányozni, elemezni, ott ahol az embereket a jeleket használják. Ez a szemlélet az egész kötet egyik legfontosabb elméleti üzenete.

Ennél problematikusabbnak látszik az a törekvés, illetve megközelítés, amely az egész kötetet átítatja, s a különböző témájú írásokat összetartó teoretikus vázat alkot. Gráfik

írásaiban abból indul ki, hogy van valamiféle a néprajztudomány által felhalmozott és kanonizált – jelen esetben a tárgyakra, tulajdonjegyekre, építkezésre stb. vonatkozó – állandó etnográfiai tudás, amit mindenki a maga különböző módszereivel – jelen esetben a szemiotika módszereivel – elemezhet. Ez a megközelítés azonban, amely az empirikus anyagot a megközelítési módtól függetlenül tételezi, illetve az interpretációs eljárásokat technikai értelemben vett módszereknek tekinti, elméletileg több mint problematikus. Legalább az 1980-as évek második felétől kezdődően ugyanis egyre erőteljesebbé vált a néprajztudományban, valamint a kulturális antropológiában az az elméleti felismerés, amely éppen ezt a kettéválasztást kérdőjelezte meg. A mai néprajzi, illetve az antropológiai kultúraelmélet éppen azt hangsúlyozza, hogy az etnográfiai, antropológiai kutatás minden esetben tudást termel, hoz létre, amely tudás azonban alapvetően annak a megközelítésnek, szemléletnek a terméke, amellyel az adott etnográfus dolgozik. Azaz teoretikus értelemben épp arra nincsen mód, amit Gráfik is csinált, azaz egy olyan anyagot elemezni, amelynek létrejötté, „előállítási folyamata” nem tisztázott, de legalábbis nem abban az elméleti keretben jött létre, amelyből az elemzés szempontjai származnak. Másként és talán egyszerűbben fogalmazva, elméletileg kétséges az az elemzési eljárás, amely korábbi néprajzi tanulmányokból származó adatokat ugyanolyan episztemológiai értékkel ruházza fel, mint azokat a saját adatokat, amelyeket eredetileg szemiotikai elemzés számára vagy annak keretein belül állítunk elő. Itt persze egyáltalán nem a szerző individuális „tévedéseiről”, hanem sokkal inkább a magát etnoszemiotikának nevező kutatási irányzat alapvető elméleti nehézségéről van szó. S ezen a ponton érdemes egy rövid kitekintést tenni, Gráfik Imre munkájának tágabb tudománytörténeti kontextusára utalni.

Bár már eddig is számos tudománytörténeti áttekintés foglalkozik a magyar szemiotikai és etnoszemiotikai kutatások történetével, egy kritikus, elméleti áttekintés e kutatási terület eredményeiről a mai napig hiányzik. Az 1970-es és 1980-as években az etnoszemiotika – sokunk számára – egy olyan kutatási irányzatnak tűnt, amely képesnek látszott a magyar néprajzt akkoriban jellemző elméleti állóvíz felkavarására. Voigt Vilmos, Hoppál Mihály, Gráfik Imre voltak azok, akik a legnagyobb lendülettel és a legtöbb sikerrel képviselték ezt az elméleti megközelítést. S noha Voigt folklórelméleti tétel, Hoppál néhány etnoszemiotikai tanulmánya vagy éppen Gráfik egyes itt közölt írásai ma is fontos és elismert részei a magyar néprajzi kutatások történetének, mégis azt kell mondani, az etnoszemiotika nem váltotta be a hozzá fűzött „elméleti reményeket”, s mára – Magyarországon, de a világ többi részén is – végérvényesen elvesztette azt a tudományelméleti státusát, amirt húsz vagy harminc évvel ezelőtt még többnyire betöltött. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ma ne lennének etnoszemiotikainak nevezhető kutatások, illetve tudományos fórumok. Azt azonban aligha lehet nem észrevenni, hogy a néprajzi, antropológiai elméletek és módszerek mai „piacán” az etnoszemiotika szinte teljes mértékben marginalizálódott.

Ennek a ténynek nyilván többféle oka van vagy lehet, két tényező azonban minden bizonnyal meghatározó szerepet játszott. Az egyik a társadalom- és kultúratudományokban az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján lejátszódó úgynevezett interpretatív fordulat, amely a jeleknek Peirce és Morris munkássága nyomán kialakuló elméletét háttérbe szorítva, az emberi gyakorlat, a társadalmi gyakorlat által létrehozott kulturális jelentésekre terelte a figyelmet, s ezek tanulmányozását állította a társadalomtudomá-

nyi figyelem középpontjába. Ebben az összefüggésben aligha tekinthető véletlennek, hogy a bevezető, elméleti tanulmány, ahol a szerző mindvégig a jeleknek a mindennapi élet kontextusában való vizsgálatát hangsúlyozza, a kulturális jelentés ma használatos fogalma egyáltalán nem bukkan fel. A másik nehézséget az előbbiekben már említettem. Az etnoszemiotika – s ez megint nem csak a jelen munkára vonatkozik, noha a kötet ebben a tekintetben példa értékű – a szemiotikai megközelítést olyan elemzési technikának tekinti, amelyet az elemzendő anyag sajátosságaitól függetlenül minden esetben használni, alkalmazni lehet. Ez az önmagában is problematikus feltevés a néprajz kontextusában egy még súlyosabb kérdést vet fel.

Már utaltam arra, hogy bár a szerző következetesen a népi kultúráról beszél, nem teszi világossá mi az a specifikum, ami éppen a népi kultúra szemiotikai vizsgálatát jellemzi, s a kultúra általánosabb jellegű szemiotikai vizsgálatától megkülönbözteti. Itt bizonyára több különböző szempontot lehetne megemlíteni, én csak egyetlen tényezőre utalok. A modern néprajz olyan diszciplína, amely az általa létrehozott tudás egy jelentő részét a terepmunka során „állítja elő”. A terepmunka azonban nem semleges vagy objektív „tudás-előállítás” folyamat, hanem olyan gyakorlat, amelyben nemcsak a kutató személyes beállítódásai, hanem az általa képviselt elméleti megközelítés is visszatükröződik. Egy konkrét és klasszikus példát említve: a bali kakasviadal nem egyszerűen egy antropológiai terepmunka eredménye, hanem a sűrű leírás, az interpretatív megközelítés elméleti és módszertani lehetőségeinek meggyőző illusztrációja. S noha a néprajz tudománytörténeti és -elméleti hagyományai különböznek a kulturális antropológiától, az empirikus anyag vagy adatok „előállításának” mikéntjét nem lehet az alkalmazott elemzési technikáktól teljes egészében függetleníteni, miként az az etnoszemiotika esetében történik. Ezáltal ugyanis éppen az a specifikum tűnik el, amely a más jellegű szemiotikai kutatásoktól megkülönböztethető. Így azonban az etnoszemiotika lényegében ugyanazt csinálja, mint a kultúra szemiotikája, csupán a konkrét kutatási, illetve alkalmazási terület, a „népi kultúra” más. S ez a különbségtétel – legalábbis elméletileg – kevésnek látszik.

Szerintem az etnoszemiotika a néprajzban, a kulturális antropológiában az utóbbi évtizedekben bekövetkezett elméleti változásokra nem tudott érdemben válaszolni, s ennek nyomán mára végérvényesen marginális helyzetbe került. Gráfik Imre tanulmánykötete ebből a szempontból is pontosan jellemzi az ilyen típusú kutatások mai helyzetét. A kötet tanulmányai egyrészt érdekesek, olvasmányosak és tanulságosak. A szerző valóban tudományos alaposan dolgozik, jó és pontos áttekintést nyújt az általa művelt tudományterületről, néhány esetben példaértékűek konkrét etnográfiai elemzései – és ez nem kevés. A könyv ugyanakkor jól mutatja, hogy mit ért, mit érhetett el egyáltalán az etnoszemiotika Magyarországon. Aki tehát végigolvassa a tanulmányokat, az nemcsak a kutatási eredményekkel találkozhat, nemcsak elméleti problémákon gondolkozhat el, hanem felismerheti az etnoszemiotikában eredendően benne rejlő korlátokat is. Pontosan ez a tény szolgáltat tudománytörténeti jelentőséget Gráfik Imre munkájának.